

SZLÁV MITOLÓGIA

Előadó: Dr. Dukkon Ágnes professor emerita
2015. szept. 7.

Mottó:

„...Amennyiben a költészet az anyagnak képből kifejezett lényege, művészet a forma szűkebb értelmében, annyiban a mitológia abszolút költészet, hogy úgy mondjuk, őselemi költészet. A mitológia az örök anyag, amelyből minden forma ragyogóan és változatosan tör elő.” (Schelling: Művészetfilozófia)

1. A romantikus mítoszfilozófia (Jakob Grimm, a Schlegel-fivérek, Schelling és mások írásai) szerepe az egyes népek archaikus hagyományainak kutatásában. Hatásuk a 19. sz. második felének orosz kutatóira (A. Afanaszjev, F. Buszlajev, F. Potebnya) és a 20. századi elméleti iskolákra (mítosz-, nyelv- és meseelméletek). Erről részletesebben: Dukkon Ágnes: *Az Aranykortól az Ezüstkorig. Fejezetek az orosz kritika és irodalomtudomány történetéből*. Protea Kiadó, 2014. Budapest; VIII. Fejezet: *Irányszatok, iskolák a XIX. század második felének orosz irodalomtudományában*. 187-205. l.

2. A szláv mitológia rekonstruálásának lehetősége: a **szóbeliség** (kevés írott anyag maradt fenn) → folklórhagyomány! Ennek megismerése: a 18. század végétől, de különösen a 19. század közepétől megélénkülő gyűjtő és kiadó tevékenység során.

3. Források:

- Találós kérdések – az ősi metaforikus nyelv töredékeit őrzik, a *babajaga*, *ruszalka* adja föl a kérdéseket (vö. a görög mitológia *Szfinksz*-alakjával!) – aki nem találja ki, azt megbüntetik.
- Közmondások, szólások, ráolvasások, álomfejtések
- Hiedelmek, tiltások, előjelek – bizonyos elhomályosult összefüggések megmaradt csökevényei.
- A vegetációs ciklus és a paraszti kalendárium kapcsolatai (időjósítások, a természeti jelenségek és az égitestek hatása az emberi életre, makrokozmosz-mikrokozmosz összefüggésének hiedelmei stb.)
- Az írásbeliség korában lejegyzett anyag: babonák, pogány szokások tiltása egyházi iratokban – ebből lehet tudni, hogy milyen elemek éltek még az archaikus világból a kereszténység felvétele utáni időkben. „Negatív megőrzés” – amit az új vallás tiltott, az őrizte a régi elemeit, töredékeit – de már az egész összefüggései nélkül.

A szláv mitológia fontosabb szereplői és hiedelmei

Fény és sötétség (vö. az ókori – teremtésmítoszokkal, pl. Biblia, a teremtés 3. napja: „Legyen világosság!”)

- **Szvarog** – Ég atya, tőle származnak a többi istenek
- **Dazsbog** – Erős férfiú, Szvarog fia → a görög mitológia napistenének, Héliosznak a megfelelője. Forrás: Ipatyij-évkönyv (15. sz. eleje). Afanaszjev etimológiai értelmezése szerint a szanszkrit *dah-* 'gyújt' ige-től származik, vö. ném. Tag, ang. Day
- **Szvarozsics** – a tűz istene. A szlávok napimádatáról: közmondások, szólások, naphívogatók. Tört. forrás: a X. században az arab utazó, al-Masz'udi, továbbá Kirill Turovskij (12. század).

- A **Hold** szerepe a szláv mitológiában – hol a Nap testvére, hol házastársa. A szláv (orosz) *luna* (hold) nem a latin *Luna*, hanem a szl. *Luny* főnév = fény, fehérség – származéka! Vö. lengyel *luna*, = fehérség, esti fény, a szlovákban is megvan ugyanaz, a *koljádák*ban gyakran előfordul. A hímnemű alak, a **Mesjac** (a mai orosz nyelvben a holdsarló neve, s innen a hónap megnevezésére is szolgál, a lengyelben ugyanígy → *miesiąc*) a népszokásokban szerepel, sok hiedelem fűződik hozzá.
- Zorja/Zarja – a Nap húga
- Gyennyica, Zarnyica – Hajnalcsillag, (Venus)

Vlagyimir fejedelem szláv panteonja

Forrás: Nyesztor Őskronikája (Повесть временных лет), 1113.

Az istenek: Perun, Volosz/Velesz, Horsz, Dazsbog, Sztribog, Szimargl, Mokos

Perun – a szláv és balti népek leghatalmasabb istensége, viharisten, többféle aspektusa van, nevei is változnak, pl. Szvjatovit, Rujevit, Jarovit. A balti népek (lett, litván, óporosz) *Perkun* néven tisztelik. Etimológia: a *quercus* 'tölgy' jelentéséből, más nézetek, pl. Mircea Eliade szerint az indoeurópai *per/perk* „megütni, felragyogtatni” tőből; az indoeurópai népeknél kultikus szerepe van a tölgynek, a Balti tenger mellékén a 17. században a tölgyfát Perun szent fájaként tisztelték. Perun szerepe rokon a mennydörgés és villámlás görög istenének, Zeusznak szerepével, vö. a lengyel *piorun* = villám szóval.

Volosz/Velesz – indoeurópai eredetű, a jószág istene, de a gazdagság, bőség is a pártfogása alá tartozik. megjelenik a 15. és 16. századi keresztyén démonológiában és helynevekben, ritkábban családnevekben. A korai szláv periódusban, amikor a gazdagság forrása a vadászat volt, Velesz/Volosz a vadászszerencse védője is volt. Egyes hagyományok szerint medve alakjában tisztelték. Perunnal együtt a felsőbb isteni rendbe tartozik, Perun a hadakozó, Volosz a gazdasági-természeti funkciókat személyesíti meg. A viharmitoszokban egymással harcban állnak: Perun a magasságokban lakik (égben, hegyek csúcsán), innen száll le, hogy üldözze a kígyóalakban földön bujkáló ellenségét. A harc oka: Velesz/Volosz elrabolta a viharisten jószágát (más variációk szerint feleségét). Perun győzelme – a dörgések, villámlások után – bőséges esőben fejeződik ki, mely megtermékenyíti a földet.

Horsz – kultusza a Fekete-tenger melléki Tmutorokányból került orosz földre, szerepe hasonló Dazsbogéhoz, fényistenség, a változó holddal hozzák összefüggésbe. Neve az iráni Khursídtól kölcsönvett név Eliade szerint. Ld. *Igor ének* (Слово о полку Игореве), mítoszok a farkasemberről, a Karácsony vigiliáján történő átváltozásról – litván területen a XVII. századig élel ez a hiedelem, a mítoszokat később is ismerték, mesélték..

Szimargl – talányos istenség, kevés adat maradt fenn vele kapcsolatban, a kutatók iráni vagy kaukázusi hatásra következtetnek, a termés, a vegetáció istene.

Sztribog – a szelek ura (*Igor ének*), iráni és/vagy összláv istenségnek tartják a kutatók. Kétértelmű szerep: jót és rosszat egyaránt ad - hint→ 'sterno, sternere' etimológia! Vele kapcsolatosak a gonosz, ártalmas és a jó, áldást hozó szelek. Közéjük tartozik a **Vij** = démoni, viharos szél. Vö. Gogol **Vij** című elbeszélésével!

Dazsbog (ld. fent, Fény és sötétség...)

Mokos – a szláv panteon egyetlen női istensége, termékenység-istennő. A (termő)földdel kapcsolatos a szerepe; az orosz *мать сыра земля* (a nedves földanya) kultusza mögött valószínűleg ez a pogány istennő rejlik. A csehek aszály idején fordultak hozzá. Kevés adat maradt fenn, csak következtetések, töredékek, valamint a 19. századi irodalom (pl. Dosztojevskij műveinek motívumai) tartja fenn emlékét.

További mitológiai alakok

Jarilo – orosz, ukrán, belorusz vegetációs istenség. Jar- szótó → fény, meleg, vágy, tűz. Nyárközépi tűzünnepek: pogány-keresztyén szinkretizmus emlékei: Szent Iván = jún. 24., Szent Péter és Pál = jún. 29. (az aratás kezdete Közép-Európában).

Ilja prorok = Illés próféta napja, júl. 20-a, a tüzes szekér, amelyen a próféta mennybe ragadtatott, az ősi napmítoszokkal őriz rokon vonásokat. A szlávok Perun attribútumait vitték át a keresztyénség felvétele után Illés prófétára.

Rod isten és a **rozsenicák** – a *rodity* = 'nemzeni' igéből és származékaiból, az ősi khtonikus Földanya (Mokos) alakváltozatai, aspektusai (középkori források említik).

Trojan, Triglav – többfejű istenek, az indoeurópai és a finnugor mitológiában is megvannak.

A balti hiedelemvilágról (litván, lett, óporosz)

- az őstörténeti időkbe nyúlik vissza.
- az óporosz népcsoport a középkor folyamán eltűnt: a teuton lovagok térítő-hódító tevékenysége során megfogyatkozott, majd beolvadt a német gyarmatok tömegébe.
- lettek, litvánok → a germánok leigázták, s a XIV. században kereszténységre térítették őket, mely csak felszínesen, névlegesen ment végbe. Következménye: sok archaikus hiedelem („babona”) megmaradt. A balti népek néprajza és folklórja részben megőrizte az ősi hagyományt, sok forrásanyag található. A XVI. században lutheránus hittérítők igyekeznek a pogányság ellen harcolni.
- Fontosabb folklórműfajok: daina (négy soros dal, rigmus), népmese, az emberi élet fordulóihoz (születés, házasság, halál) és a vegetációhoz, mezőgazdasághoz kapcsolódó rítusok.

A három balti népcsoport hiedelemvilágában sok hasonló elem található. Közös az ősi indoeurópai égistenség, *deinos* tisztelete (lett: dievs, litván: dievas, óporosz: deivas). A kereszténység felvétele után ugyanezt a nevet használták a bibliai Isten megnevezésére. Funkciója: atya, teremtő, gondviselő, a sors és az erkölcs őre. Mégsem ő a főisten, hanem Perkunas (a szláv Perun balti változata), aki viharisten, a démonokkal harcol, s áldozatok bemutatásával lehet kiengesztelni.

Saule – napistennő, egyszerre anya és ifjú leány, ő is églakó, mint Dievs. Szerepe a termőföld megáldása, a szenvedők segítése, a bűnösök megbüntetése, ünnepe a nyári napforduló. A lett néphitben Meness, a holdisten hitvese. Kocsin járnak az Ég hegyeit, így jönnek le a földre is.

Földistenségek (khtonikus* alakok): többnyire istennők, mint pl. Erdők Anyja, Kertek Anyja, Földek, Öblök, Virágok stb. Anyja. A vízi istenségek és az időjárás istenségek is hasonló megszemélyesítésekben alakultak ki a hagyományban. Ez emlékeztet a római vallás struktúrájára.

A letteknél Laima a legfontosabb istennő: a sors, a boldogság, a házasság tartozik védelme alá. Bizonyos szinkretizmus figyelhető meg Szűz Mária alakjával.

A pogány istentisztelet (kultusz) színhelyei főként az erdők: bizonyos fák, források, tisztások jelentették a szent helyet. A „papi osztály” képviselői: boszorkányok, jósok, extatikusok. A farkasember, vagyis a Karácsony vigíliáján farkassá váló ember is eksztázis által „fordul át”. A régi magyarban is „fordolt” farkasnak nevezik ezt az alakot, az Árgirus-széphistóriában (XVI. sz. vége) is szerepel.

*khtonikus = a görög szó jelentése: ’földalatti’, földdel kapcsolatos

Mircea Eliade a balti vallás jellegzetességeit így foglalja össze:

1. több istencsalád elgondolása
  2. a nap- és a viharistenségek főszerep
  3. a szülés és a végzet istennői (Laima), a tellurikus istenségek és alakváltozataik fontossága
  4. egy rituális küzdelem eszméje, amelyet az Istennek szentelt „jó varázslók” önkívületben folytatnak az Ördög szolgái, a boszorkányok ellen.
- Ezek a formák ősiek, vagy az indoeurópai örökségből, vagy az eurázsiai alapból származnak.
- „A balti vallás – éppúgy, mint a szlávoké és a finnugoroké – épp azért roppant érdekes, mert ősi voltára a néprajz és a néphit segítségével rá tudunk világítani.” (Eliade, 26.)

Ajánlott irodalom:

1. Mircea Eliade: Vallási hiedelmek és eszmék története. III. Osiris Kiadó, Bp., 1998. Ebből: A baltiak vallása. A pogány szlávok. Az ószlávok rítusai, mítoszai és hiedelmei, 23-31.
2. Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig. Szerk. Zöldhelyi Zsuzsa. Bp. 1997. Ebből a Szláv mitológia c. fejezet, 11-17.
3. Mitológiai enciklopédia I-II. Szerk. Sz. A. Tokarev. Budapest, 1988.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия I-II. (Ред. С. А. Токарев.). Москва, 1980 (1991, 1997).
5. Словарь славянской мифологии. (Сост. И. А. Мудрова). Москва, 2010.
6. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. В трех томах. – М.: Современный писатель, 1995.

<http://slavya.ru/trad/afan/>